

Afb. 5. De „Majestas Domini“ uit het Evangeliarium van het Keulse priesterseminarium, midden XIe eeuw. (Afb. 39 uit: Dr R. Berger, *Die Darstellung des thronenden Christus in der romanischen Kunst*, Reutlingen 1926.

Europa een nieuw gevoel voor waarden. in de bouwkunst uitte die zich door de constructie van de gewelven van de kooromgang van St.-Denis te Parijs in

1130, waarmee de Gotiek een aanvang nam. In de Franse beeldhouwkunst bereikte de voorstelling van de „Majestas Domini“ haar uiteindelijke compacte verschijningsvorm zoals eerder in dit artikel is beschreven.

Kerken van enige importantie in heel West-Europa volgden het Franse voorbeeld en wensten zich zulke tympanen of muurschilderingen volgens de laatste mode. Een voorbeeld van een dergelijk tympaan in Nederland is het tympaan boven de oostelijke vleugel van de kruisgang van de St.-Servaaskerk te Maastricht. Ik veronderstel dat er in de St.-Pieterskerk iets dergelijks heeft plaats gevonden. Men heeft de schildering in de romaanse kapel willen aanpassen aan de nieuwe trend. De lijnen voor een mandorla zijn getrokken, een kleinere Christusfiguur die in de mandorla zou passen is geschilderd, maar verder is men niet gekomen. De oorzaak van het plotselinge afbreken van de werkzaamheden moet mijns inziens gezocht worden in het feit dat er in 1148 een brand in de kerk heeft gewoed. Na de brand werd de ruimte van de kapel door middel van een houten vloer verdeeld in een onder- en bovenruimte⁵).

Hierdoor verviel de noodzaak om de schildering af te maken. Men kon haar immers vanuit de kapel en de kerk niet meer zien, te meer daar de bovenruimte van de kapel door een muur van het dwarschip werd afgesloten. Mijn conclusie luidt dan ook dat de oudste „Majestas Domini“ dateert uit de beginjaren van de St.-Pieterskerk, omtrent 1050, dat met de werkzaamheden aan de jongere versie vlak voor 1148 is begonnen en dat deze in 1148 vanwege een brand zijn gestaakt om niet meer opgenomen te worden.

Utrecht

E. L. Hoffman-Klerkx

Noten

1. Voorbeelden: afb. 27, 32, 38 en 90 uit: Dr R. Berger, *Die Darstellung des thronenden Christus in der romanischen Kunst*, Reutlingen 1926.
2. Idem, ibidem, afb. 39.
3. Idem, ibidem, p. 158. Ook andere heiligen kunnen mede afgebeeld zijn.
4. Idem, ibidem, p. 158.
5. Prof. dr ir Temminck Groll. De St.-Pieterskerk te Utrecht in: *Bulletin KNOB* 2/3 jg. 81, oktober 1982, p. 90, 91.

DE MOORD OP DE BISSCHOP

De berichten

De moord op bisschop Koenraad van Utrecht (1074-1099) was groot nieuws: het bericht is doorgegeven in een aantal kronieken die verder niets over Utrecht meedelen. Zoals gewoonlijk schrijven ze van elkaar af, maar van het begin worden er verschillende berichten gegeven, soms met ongelijke gegevens, en soms met tegenstrijdige. In moderne werken is men het eigenlijk maar over één ding eens: de dader was een Fries.

De berichten van de tijdgenoten kan men in drie groepen verdelen. Slechts een paar zijn de bisschop slecht gezind: in Konstanz zowel als in het land van Stedingen vertelt men, dat Koenraad - geen bisschop, maar een scheurmaker - smadelijk is vermoord door iemand die hij wilde beroven. Dat laatste kan op van alles slaan, bv. dat hij hem van zijn geloof afvallig wilde maken, maar lateren hebben het bericht letterlijk genomen.

Een tweede groep berichten zegt, dat bisschop Koen-

raad is gedood op paaswoensdag door een Friese koopman. Hieronder vallen zeer oude berichten, sedert 1102. Men spreekt niet van smadelijk (turpiter), maar wreed (crudeliter); dat laatste woord bedoelt het misdrijf met verzwarende omstandigheden te omhullen.

Een derde groep geeft een andere lezing. Als eerste is er de zeer verspreide Chronographia van Sigebert van Gembloux die tot 1112 (het jaar van zijn dood) loopt: „In 1099 is bisschop Cuonradus van Utrecht in zijn eigen woning op woensdag na pasen, nadat hij de mis had opgedragen, door een van de zijnen vermoord“. Hier is een plaatsaanduiding, terwijl de dader geen Fries blijkt te zijn: niet een van buiten, maar een van binnen.

De kroniek van Sigebert was zeer verbreid (er zijn 43 handschriften over) en men heeft in de abdij Egmond zeker één en misschien wel twee exemplaren gehad¹).

De tekst van Sigebertus is vrijwel letterlijk door de Egmondse Annalen overgenomen. Alleen de aanduiding „van Utrecht“ is weggelaten: in de wereldkroniek van Sigebert is zij natuurlijk noodzakelijk, terwijl in Egmond maar één bisschop van belang is, en die hoeft niet nader te worden aangeduid. Hierna volgt de Egmondse tekst in vertaling en gecursiveerd is, wat er later aan is toegevoegd²).

In 1099 is bisschop Cuonradus in zijn eigen woning op woensdag na pasen, nadat hij de mis had opgedragen, met een mes vermoord, en in de Sint-Mariakerk, die hij zelf met veel kosten had gebouwd, begraven.

Dat de aanduiding „door de zijnen“ (a quodam suorum) is weggelaten, zal wel alleen stilistische redenen hebben, maar de toevoeging wijst op een Utrechtse bron, waarvan meer sporen in de Annalen zijn te vinden. Men veronderstelt dat het gaat om een verloren Utrechts geschiedwerk dat met de Annales Sancte Marie³ samenhangt. Vaststaat dat in Egmond de tekst van Sigebert is overgenomen en uit een Utrechtse bron is aangevuld.

De Annales zijn omgewerkt tot het Chronicon Egmundanum⁴ en dit is weer gebruikt door Melis Stoke omstreeks 1305. Deze geeft een vrij goede vertaling, met enige aanvullingen⁵).

- 95 Dusent was't ons Heren jaer
Ende 99, dat's waer -
Was biscop Coenraat van Utrecht
Vermort van enen Vrieschen knecht
In sijn huis na mistijt.
- 100 Ende ontran wech sonder strijt.
Men groevene in onser Vrouwen kerke,
Die van harde sconen ghewerke
Selve maken dede twaren
Ende setter in provendenaren⁶).

Het mes is hier weggelaten, evenals de datering, maar de Fries, die in andere bronnen opduikt, vinden we ook hier. Dat bisschop Koenraad een prebende stichtte, is uit andere bronnen bekend, maar het is

Bisschop Koenraad met model van de Mariakerk in de handen. Kussenovertek uit Mariakerk eind 15e eeuw (ABM t. 2191). Rijksmuseum Het Catharijneconvent/Ruben de Heer.

niet duidelijk, hoe de dichter aan die bijzonderheid is gekomen.

Uit dezelfde bron put Jacob van Maerlant⁷), die wat heeft bekort, maar toch duidelijk dezelfde bron als Stoke gebruikt⁸). Hij vertelt:

- 67 In dit jaer ghevielt t'Utrecht
Des woensdags na Pascen recht,
Dat bisscop Coenraat messe dede
- 70 Ende in sinen pallaise mede
Wart hi van enen Vriese vermort
Die ontginc al uter port.
t'Onser Vrouwen wart hi begraven,
In den coer, dien hi van haven
- 75 Rike maecte ende stichte de kerke,
Die noch es van dieren werke.

Het vermelden dat het graf in het koor lag, moet wel op eigen aanschouwing berusten en het lijkt erop, dat Maerlant het zelf heeft toegevoegd. Opvallend is, dat de datering bij Stoke is verdwenen. Maar we hebben hier een vertaling van het Chronicon Egmundanum, die is opgesierd met enkele berichten uit andere bronnen, die wel in Utrecht gezocht moeten worden.

De datering

Fama crescit eundo, het verhaal groeit bij het doorvertellen. Vóór we de ontwikkeling van het verhaal verder onderzoeken, willen we bij een feitelijke aangelegenheid stilstaan: wat is de sterfdag van Koenraad? In de Egmondse bronnen⁹) lezen we: „De juiste sterfdag is XVIII kal. maii, dat is 14 April“, maar daar-

na: „Chron. Egm. . . . 13 April“. Pijnacker Hordijk, *Lijsten van Utrechtsche Prelaten* in: Ned. Archievenblad X (1911-12), blz. 89, kent alleen de datum 14 april, maar Strubbe en Voet, *De Chronologie van de Middeleeuwen* (1960), blz. 309, geven op: „13/14 april“. In de laatste bisschopslijst¹⁰⁾ staat op blz. 193 de datum „1099 apr. 13“, maar op de volgende bladzijde noot 371 staat de datum 14 april ook vermeld. De kroniek van Beke vermeldt 14 april¹¹⁾ en dat vinden we in alle van hem afhankelijke kronieken. Dat wordt bevestigd door een necrologium van Sint Pieter¹²⁾, waar bij 18 kal. maii bisschop Koenraad wordt vermeld en ten overvloede: Tiburtii et Valeriani. Deze heiligen werden vereerd op 14 april, dus dat klopt. Het is echter niet duidelijk, hoe we de andere datum woensdag na pasen moeten verklaren. Pasen viel in 1099 op zondag 10 april, en rekent u het zelf maar uit: de woensdag erna is 13 april. En tot overmaat van ramp staat in het Chronicon Hildeshemense¹³⁾ op f° 34 een lijst van sterfdata van bisschoppen met daaronder: Koenraad, bisschop van Utrecht, vermoord 1099 id. apr. De idus is de 13e van de maand; het zal wel een omrekening zijn van de woensdag na pasen.

Hoewel een datering met een weekdag beter gefundeerd is dan een met een getal, lijkt ons toch de datering op 14 april de beste. Maar we zijn niet overtuigd en troosten ons met de gedachte dat het verschil gering is.

Voor de overlevering is van belang dat de datering op paaswoensdag verbonden is met de mis, de woning van de bisschop (blijkbaar van de kerk gescheiden) en de beschuldiging van „een der zijnen“ (quidam suorum of ook wel a suis). Het lijkt op een verslag van een verre toeschouwer, terwijl het andere verhaal wijst naar een Friese koopman. Ik voel een verschil tussen de beschuldiger van verre en de verdediger van dichtbij.

Wat zal er gebeurd zijn?

De bisschop ging vóór in de mis en trok zich terug. Dat zal in een lokaal in de kerk zijn geweest. Daarna begaf hij zich volgens sommige berichten naar zijn woning, blijkbaar ergens anders. Het kan worden aangeduid als het bisschoppelijk paleis. Daar wordt hij vermoord. Waren er dan geen dienaren in de buurt? De dader kon ontkomen, maar men weet dat het een Friese koopman was. Ligt het niet voor de hand, dat de in het paleis aanwezigen medeplichtig waren, de dader hebben gedekt en de schuld hebben

geworpen op iemand die niet te vinden is? Een koopman was daar wel het meest geschikt voor en dat was vaak een Fries.

Pas bij Maerlant en Stoke wordt alleen de Fries genoemd, zonder functie.

Het is mogelijk, dat in de eerste jaren na 1100 met een Fries een Hollander is bedoeld, want juist in die jaren gaat men de naam Holland gebruiken¹⁴⁾, maar zo hebben Maerlant noch Stoke het opgevat. Feit is echter dat na de dood van Floris I diens weduwe trouwt met een Vlaamse gravenzoon, die wegens dit huwelijk de bijnaam „de Fries“ heeft gekregen.

De schuld wordt blijkbaar op een onvindbare Fries geworpen, maar een deel van de berichten heeft een andere verdenking: een van zijn mannen, of „de zijnen“.

De Utrechtse berichten

Wij hebben berichten die in tijd dicht bij de gebeurtenis staan, maar we willen nu de berichten bekijken die er in plaats dicht bij staan. Na biografieën van heilige bisschoppen en missionarissen en na het alleenstaande meesterwerkje van Alpertus van Metz¹⁵⁾ verschijnt het eerste Utrechtse annalenwerk: de Annales Sancte Marie, volgens Romein „het eenige bewaard gebleven voorbeeld in hun soort van de Utrechtsche historiografie“¹⁶⁾.

In deze annalen van 1138 staat op het jaar 1099: Cuonradus episcopus interfectus est (bisschop Koenraad is vermoord)¹⁷⁾ (zie afbeelding).

Neutraler kan het niet en dat nog wel in de annalen van de kerk die door de bisschop is gesticht en waar hij is vermoord. Maar een gelijktijdige hand voegt daar aan toe:

a quodam plebejo cultello miserabiliter, eodem momento postquam missam cantaverat et ad domum vix venerat.

(door een volksman met een mes op misdadige wijze op het moment dat hij de mis had gelezen en net in zijn woning was aangekomen.)

Dit zal een officieuze toelichting zijn geweest. „Iemand uit het volk“. Een officiële toelichting hebben we in het martyrologium¹⁸⁾ Usuardi, dat op 14 april vermeldt: „In 1099 overleed bisschop Cuonradus, waardiger nagedachtenis, die onze kerk (d.i. de Sint-Mariekerk) stichtte en een prebende voor de broeders vestigde“.

Geen Utrechter was Johannes de Beke, die omstreeks 1346 te Egmond zijn kroniek schreef, maar hij

Rex henric fugat est ab Egbw comite
 Egbw comes interfectus est.
 Hoc anno maxima mortalitas fuit.
 Cū nūd ep̄c̄ int̄fect̄ est Henric̄ rex aq̄s coronat̄ ē.
 Burchard̄ ep̄c̄ effect̄ est Jaq̄n̄ cōparuit per vii eb̄d̄.
 Henric̄ crass̄ comes fr̄dis̄ int̄fect̄ ap̄ nagele sub m̄s̄ in
 Cometa clare visa ē iii id̄ feb̄i inicio noct̄ dieb̄ xviii.

Uit: de Annales Sancte Marie van 1133.

Altare p̄mū a p̄cipuū
 baurearie qd̄ p̄ai ad
 occidentē t̄āslauū est.
 c̄t̄ēc̄uit don̄ ep̄c̄ Cūn̄r̄.
 i q̄ c̄d̄ite s̄t̄ reliq̄ aptor̄ v̄.
 lohis Pauli Andree In

was wel in Utrechtse geschriften thuis. Hij heeft gebruik gemaakt van het Chronicon Egmundani, zowel als van Melis Stoke (Maerlant vermoedelijk niet), maar zeker wel van het bericht dat wij zo juist vermelden.

De „plebejer“ wordt bij Beke tot een eigenaam, Pleberus, en wij blijven in het onzekere, of Beke zich op naieve wijze vergist dan wel of hij de zaak zeer bewust opsiert, als men wil: fantaseert. Hij levert graag een compleet verhaal en zijn vertelling over het omkopen van des bouwmeesters zoon kan wel zijn geïnspireerd door het bovenvermelde bericht, dat de bisschop vermoord is door iemand die hij wilde beroven. We weten geen bron voor het verhaal over de modderige grond en dat heeft juist het meest op de fantasie gewerkt: later vertelt men dat de palen op ossehuiden zijn geplaatst, maar dat is weerlegd door onderzoek bij de afbraak van de kerk in 1813¹⁹⁾. Maar het verhaal gaat van Beke²⁰⁾ via de Divisiechroniek en Goudhoeven verder tot bij Van Lennep²¹⁾. In een artikel uit 1902 wijdt S. Muller Fz aandacht aan opschriften die zich in de kerk hebben bevonden²²⁾ en hij geeft de tekst volledig weer. Wel zegt hij „dat de sceptische 19e eeuw over de gehele legende der St. Mariekerk de schouders moet ophalen“, maar wat er van de legende moet worden afgedaan, vermeldt hij niet. Het opschrift in de kerk is een verdere opsiering van het verhaal van Beke en dat geeft Halbertsma de conclusie, dat er eigenlijk alleen overblijft „de daadwerkelijke steun door bisschop Koenraad van keizer Hendrik IV bij de bouw van de St. Mariekerk te Utrecht onderzonden enerzijds, de moeilijkheden bij de fundering ondervonden anderzijds, uitlopend op de moord op bisschop Koenraad door een Fries“. Ik meen dat die moeilijkheden door Beke zijn gefantaseerd, dat de moord niets met de kerkbouw te maken heeft en dat de Fries een denkbeeldige persoon is geweest. De legende begint al bij de eerste berichten en is duidelijk zichtbaar bij wat Maerlant en Stoke vertellen. Maar reeds de eerste berichten tonen een tegenstrijdigheid die er op wijst dat men een rookgordijn heeft gelegd. Nog een Utrechts werk moet besproken worden. Het wordt door Halbertsma nogal uitvoerig behandeld²³⁾: de *Catalogus episcoporum Ultrajectinorum*²⁴⁾. Hij zoekt niet naar de samenhang van de kronieken²⁵⁾, waaruit zou kunnen blijken dat de *Catalogus* zijn best doet om de gegevens van Beke zo veel mogelijk door andere te vervangen, tot in de datering. Hij legt een verband tussen de verwoesting van een kerk te Milaan (niet aan Maria maar aan Ambrosius gewijd, maar dat weet hij niet) en ik meen dat Halbertsma in de roos schiet, wanneer hij wijst op een verwarring met een andere keizer (Frederik Barbarossa) en een andere bisschop, Godfried (1156-77). We vinden de Fries en zijn ontsnapping ook hier, maar het eindigt met een dissonant: de bisschop, die het Sticht bestuurde van 1076 tot 1099, regeerde volgens de *Catalogus* 16 jaar. Maar het geschrift leert ons, dat 2½ eeuw na de feiten de legende alles heeft overwoerd. Er blijft slechts: in 1099 is op 13 of 14 april bisschop Koenraad van Utrecht vermoord, vermoedelijk door mensen uit zijn omgeving.

Bisschop Frederik

Van 815 tot omstreeks 835 was Frederik bisschop, van wie de *Annales S. Marie* vertellen dat hij in 828 in een oorkonde wordt genoemd²⁶⁾ en niets meer, maar de *Catalogus* vermeldt dat hij is vermoord²⁷⁾; dit bericht is afkomstig uit de *Passio Frederici*, zijn levensgeschiedenis. Dat is een vervalsing, waarvan hoogstens de datering omstreden is (de *Annales S. Marie* dateren van 1138), maar Van Buijtenen²⁸⁾ acht 11e à 12e eeuw wel mogelijk. Dan zou er een herinnering aan de moord op Koenraad in kunnen zitten: de moordenaars worden door de bisschop zonder getuigen ontvangen en hij zegt, dat ze hun opdracht moeten vervullen. Ze trekken hun messen en als ze zijn vertrokken, kan de bisschop nog juist aan zijn getrouwen zeggen wie de opdrachtgevers zijn: de keizer en zijn vrouw, Lotharius en Judith. Die worden afgeschilderd als een sukkel en een stoere vrouw. We gaan dan denken aan een Fries als dader, die ook wel een Hollander zou kunnen zijn, met het echtpaar Floris II en Petronilla als aanstokers. Hun huwelijk is omstreeks 1100 gesloten²⁹⁾, maar het is dan toch niet duidelijk, wanneer we de *Passio Frederici* moeten plaatsen; kort na de moord of pas toen tussen Utrecht en Holland moeilijkheden ontstonden. Onder bisschop Godebold (1112-1127), kwam keizer Hendrik V via Friesland in Utrecht en bedreigde Holland. Dit gevaar is in 1125 afgewend, doordat de keizer te Utrecht stierf. Het beeld is dan echter anders geworden, want Floris was reeds in 1121 gestorven. Ik heb daarom de gedachte wel moeten opperen, dat de moord op bisschop Frederik is verteld met de geschiedenis van Koenraad op de achtergrond, maar meen dat er voor de ware feiten geen grote helderheid uit komt.

Politieke motieven

Pas zeer laat wordt verondersteld, dat er wel eens een politieke kwestie aan de grond van de moord op bisschop Koenraad zou kunnen liggen. Heda, 400 jaar na dato, zegt na een aantal andere mogelijkheden, dat hij gelooft, dat de moord is gepleegd door aanhangers van de in 1090 vermoorde Egbert II van Brunswijk. Het is ver gezocht, maar Niermeyer heeft de mogelijkheid opnieuw betoogd (in de *Alg. Gesch. der Nederlanden*), maar in de tweede druk is dat verdwenen. En Halbertsma heeft in een stelling bij zijn dissertatie juist uitgesproken, dat er geen Fries-nationale motieven achter zouden zitten.

Gezien de Friese houding, dat men het eigen grondgebied verdedigt, maar niet op andermans land optreedt, lijkt het erg onwaarschijnlijk dat een Fries na tien jaar naar Utrecht zou reizen om met de bisschop af te rekenen. Van graaf Arnulf zijn de omstandigheden waaronder hij sneuvelde niet bekend, maar Egbert (1090) en Hendrik de Vette, zijn verwant. Ze sneuvelen in Friesland (1101), evenals later graaf Willem II en Willem IV. Een Friese moord op bisschop Koenraad valt daardoor geheel uit de toon. Eerder zou men nog kunnen denken aan de moord op Godfried met de Bult (1075) door een dienaar van graaf Dirk V, maar deze wist de vrede met Utrecht te bewaren, en

het is niet waarschijnlijk dat zijn zoon Floris II reden heeft gehad om een complot tegen Koenraad te smeden. Hoogstens kan men beweren, dat men het Hollandse hof ervan zou kunnen beschuldigen.

Als Koenraad, naar wij menen, door iemand uit zijn eigen omgeving is vermoord, wordt een Friese koopman als de dader aangemerkt, waarmee men wel een Hollander zou kunnen hebben bedoeld.

Door Stoke en Maerlant wordt een Fries (geen koopman) als dader genoemd en sedertdien kan de legende zich opsieren, waarbij Beke een groot aandeel heeft. Hij heeft de Fries tot ambachtsman omgebouwd en sindsdien blijft het zo. Ik meen te hebben aangetoond, dat de dader helemaal geen Fries hoeft geweest te zijn, en dat ten onrechte nog steeds de Fries voor ongeveer het enige juiste uit de overlevering wordt gehouden.

Wil men een politieke achtergrond veronderstellen, dan is alleen de kerkelijke zinvol: bisschop Koenraad was, zoals sommige berichten zeggen, schismaticus, de paus vijandig gezind, en het is wel degelijk mogelijk dat er onder de kanunniken van Sint-Marie waren, die een andere partij aanhingen, zodat het bericht dat hij is gedood door de zijnen, of één der zijnen, ook zo kan worden uitgelegd. De werkelijke dader blijft geheim.

Conclusie

Wij hebben er een soort detective van gemaakt en alle feiten en omstandigheden bekeken. We kunnen de moord op Koenraad vergelijken met die op Godfried met de Bult (1075), waar het een sluipmoord betreft, waarvan de dader ook nog genoemd wordt. We denken ook aan de moord op Karel de Goede van Vlaanderen (1127), openlijk bij de mis, gelijkend op die van Thomas van Canterbury (1170), beide met zwaarden en in het laatste geval met een opdrachtgever. Bij Koenraad was er geen opdrachtgever, maar werd de moord aan een particulier toegeschreven, en bij een kerkdienst. Het meest op de moord op Koenraad lijkt het verhaal over bisschop Frederik, ongeveer in dezelfde tijd geschreven. Daar is wel een opdrachtgever, keizerin Judith, en de daders komen met messen.

De bisschop ontvangt hen zonder getuigen en zegt dat ze hun werk moeten doen. Als ze vertrokken zijn, kan hij aan zijn getrouwen nog juist vertellen wat is gebeurd. Men zou kunnen zeggen: dit is een geïdealiseerde moord op Koenraad. Dan zou men kunnen denken aan een verwijzing naar gravin Petronilla van Holland. Misschien zoek ik er teveel achter, maar in ieder geval lijkt de beschuldiging ten onrechte geuit. De schrijver van een detective mag zijn dader zelf uitzoeken. Dat mag een historicus niet, maar ik zou zeggen: iemand uit 's bisschops omgeving, gedekt door de anderen. Het motief en wat er verder kan worden gevraagd blijft verborgen onder de verhalen die kwistig zijn rondgestrooid om de daders elders te zoeken.

Noten

1. Bruch, *Chronographia Johannis de Beke* Rijks Geschiedk. Publ. n° 113 's-Grav. 1973, blz. XL.
2. *Fontes Egmundenses (1933)*, blz. 134. Het Chronicon Egmundanum heeft letterlijk dezelfde tekst.
3. *Annales S. Marie Trajectenses*, uitg. S. Muller Fz, Bijdr. Med. Hist. Gen. XI (1888), blz. 475.
4. Het Chronicon Egmundanum heeft de Annales vooral aan het begin bijgewerkt, uitweidingen over buiten-Hollandse zaken (niet zeer consequent) weggelaten. Het geheel heb ik getypeerd als een publicatie (vier hss!) van het als klad gebruikte hs van de Annales. Hierover uitputtend J. A. Gumbert in: *Heiligen, Annalen en Kronieken; Geschiedschrijving in middeleeuws Egmond (1990)*. Blz. 55-69. Het Chron. Egm. is in 1620, 1700 en 1738 nogal slordig uitgegeven en daarna voortreffelijk door A. Kluit, *Historia critica comitatus Hollandiae*, I, 1, Middelburg 1777, blz. 1-215. Hoe voortreffelijk ook, het is niet op de hoogte van de moderne eisen van een dergelijke uitgave, en het is bovendien niet meer verkrijgbaar.
5. F. W. N. Hugenholtz, *Wat Stoke weglegt uit het Chronicon Egmundanum* in: Ned. Archievenblad 54 (1980). Men heeft nog nooit een lijst gemaakt van wat Stoke toevoegde aan het Chron. Egm. Wij hebben hiervan enige voorbeelden en hopen dat men ze aanvult.
6. *Rijmkroniek van Melis Stoke*, uitg. W. G. Britt (1885), boek II, vs 95-105.
7. Jacob van Maerlant, *Spiegel Historiae*, uitg. J. de Vries en E. Verwijs, Leiden 1863, 4e partie boek III kap. 9 (blz. 393).
8. Bruch, *De kroniek van Melis Stoke*, Tijdschr. Ned. Taal en Lett. 106 (1990), blz. 85-106. Daar wordt een anonieme vertaling van het Chronicon Egm. verondersteld, die bij Stoke vollediger is bewaard dan bij Maerlant.
9. Oppermann, *Fontes Egmundenses*, p. 108.
10. *Series episcoporum ecclesiae Catholicae occidentalis, series V Germania, tomus I archiep. Coloniae*, p. 167 *Traiectum/Utrecht*, door W. Jappe Alberts en Stefan Weinfurter.
11. Door een copiefout is dat 24 april geworden, maar dat verbeteren we stilzwijgend, zie in noot 1) a.w., blz. 95 noot 15.
12. Rijksarchief Utrecht inv. n° 741, volgens opgave van 1309-1311, maar ik houd het stuk voor later, want er komen citaten uit Beke in voor.
13. *Monumenta Germaniae Historica Scriptores* VII p. 845.
14. Met nauwkeurige documentatie D. P. Blok, *Holland und Westfriesland* in: *Frühmittelalterliche Studien* III (1969), 347-361. Ook Kruisheer, *De oorkonden en de kanselarij van de graven van Holland* 1971 I blz. 6 noot 6. Alles kort samengevat bij Cordfunke, *Gravinnen van Holland* (1987), blz. 57. Een Vlaamse gravenzoon die met de weduwe van Floris I trouwde, kreeg de bijnaam Robert de Fries. Het is mogelijk dat de naam Holland in 1100 nog niet was ingeburgerd, zodat „Hollands“ en „Fries“ nog verwisselbaar waren.
15. Alpertus van Metz, *Gebeurtenissen van deze tijd*, uitg. H. van Rij (1980). Het werk staat geheel geïsoleerd in de historiografische traditie van Utrecht.
16. J. M. Romein, *Geschiedenis van de Noord-Nederlandse Geschiedschrijving in de Middeleeuwen* (1932), blz. 38. Bruch, *Supplement* daarop (1956), blz. 6-7. Aan de Domannalen geloof ik niet meer.
17. In noot 3 a.w., blz. 475.
18. Terz. pl., blz. 475 noot 1.
19. Halbertsma, *De zogenaamde afgodsbeeldjes van St. Marie te Utrecht*, Berichten Rijks Oudheidk. Bureau XII-XIII (1962-63), blz. 269 noot 22.

20. *Chronographia* Joh. de Beke, uitg. Bruch, RGP n° 143 (1973), c. 49b (blz. 95) en in Ned. vertaling *Croniken*, RGP n° 180 (1982), c. XLVI (blz. 66) reg. 8-27.
21. In noot 19 a.w., blz. 271. Het artikel is belangrijk wegens de afbeeldingen van de kerk, maar het gaat niet over de moord, maar over de relatie tussen Koenraad en keizer Hendrik IV, op zich zelf wél belangrijk.
22. S. Muller Fz, *Utrecht's Mariekerk Oud-Holland* jg 20 (1902), blz. 191.
23. In noot 19 a.w., blz. 270 noot 25, 26 en 27. In de laatste noot worden enkele van de vele oudste bronnen aangehaald. Eigenlijk is een volledig overzicht van de ong. 20 berichten nodig, maar wij menen dat de lezer ze niet missen zal. Strikt genomen is een heruitgave van de twee besproken Utrechtse werken geboden.
24. Uitg. in noot 3 a.w., blz. 492.
25. De gangbare mening is, dat de *Catalogus* wordt beschouwd als een ouder werk dan Beke, dat echter niet door hem is gebruikt. Ik beschouw hem als een Utrechts

- werk dat tot doel had, het werk van de Hollander Beke te vervangen. Gezien het aantal handschriften, Beke met 21 latijnse, 20 Nederlandse en 7 Franse en de *Catalogus* met 0 latijnse (1 in de oorlog vernietigd) en 1 Nederlandse rijmbewerking), is dat niet gelukt.
26. In noot 3 a.w. blz. 473.
27. „In de Salvatorkerk (= de Dom) vóór het altaar vermoord”, blz. 488.
28. *Langs de heiligenweg*, Verh. Kon. Akad. v. Wet. afd. Letterkunde Nieuwe Reeks deel 94 (1977), blz. 56. Eigenlijk is de tijd van vervaardiging nogal onzeker.
29. Cordfunke en Hugenholtz, *Gravin Petronilla van Holland* (1990), blz. 38. Kluit stelde het huwelijk op 1113, Cordfunke op „kort voor 1108”, maar nu op „omstreeks 1100”. Het hangt samen met de meerderjarigheid van graaf Dirk VI: pas in 1125 of eerder. 1100 past in onze redenering, maar meer kunnen we er ook niet van zeggen.

DE IJSKELDER VAN HUIS DOORN

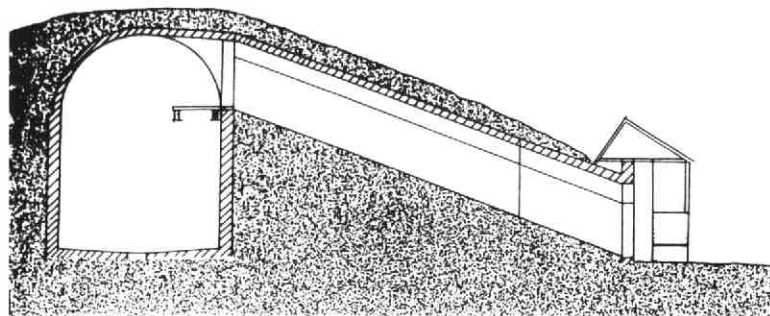

Het Ijskelderbos te Doorn ontleent er zijn naam aan: de ijskelder van het Huis Doorn. Het betreft hier een kelder van steen die geheel met zand is omgeven zodat er een heuvel ontstond. In deze kelder die bereikbaar was door een ongeveer zeven meter lange gang, wed het ijs opgeslagen. Dat was in de winter uit de wateren rondom Huis Doorn, waartoe de kelder behoorde tot 1921, gezaagd en in de kelder gestort. Op

een bed van zaagsel, dat samen met de beplante zandheuvel, voor de zo noodzakelijke isolatie zorgde, smolt het ijs niet. 's Zomers was het beschikbaar om spijzen en dranken te koelen en kon het voor medische doeleinden worden aangewend.

De Doornse ijskelder verkeert nu in een slechte staat, reden voor een groep mensen in de gemeente Doorn,

Reconstructie van de ijskelder van Doorn
Schaal 1 : 100

Vertikale doorsnede

Horizontale doorsnede

Architectenbureau Van Asbeck „Leeuwenbergh”,
Langbroekerdijk 39, Driebergen

